

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ СПРЯМОВАНОСТІ (ЗА ФОРМАМИ ЛІДЕРСТВА ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКАМИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ)

Калімбет І. Л.

У статті систематизовано наукові напрацювання вчених щодо протидії та розслідування організованої та корисливо-насильницької злочинної діяльності. На підставі аналізу здобутків криміналістичної та кримінологічної науки визначено теоретичну основу формування криміналістичної методики розслідування корисливо-насильницьких злочинів, учинених групами неповнолітніх, а також виокремлено напрями, які потребують наукового осмислення.

Ключові слова: злочин, корисливо-насильницька злочинна діяльність, організована група, неповнолітні.

В статье систематизированы научные наработки ученых по противодействию и расследованию организованной и корыстно-насильственной преступной деятельности. На основании анализа достигнутых криминалистической и криминологической науки определены теоретическую основу формирования криминалистической методики расследования корыстно-насильственных преступлений, совершенных группами несовершеннолетних, а также выделены направления, которые требуют научного осмысления.

Ключевые слова: преступление, корыстно-насильственная преступная деятельность, организованная группа, несовершеннолетние.

The paper systematically scientific achievements against scientists and investigation of organized and selfish and violent crime. On the basis of the achievements of forensic and criminological science defined Theoretical Foundations of forensic investigation techniques selfish and violent crimes committed by a group of juveniles, and singled out areas in need of scientific understanding.

Keywords: crime, selfish and violent criminal activities, organized group, minors.

Актуальність теми статті зумовлюється насамперед необхідністю розроблення комплексної методики розслідування корисливо-насильницьких злочинів, учинених групами неповнолітніх, що вимагає їх ґрунтовної криміналістичної класифікації.

Метою статті є класифікація груп неповнолітніх корисливо-насильницької спрямованості за особливостями лідерства та зв'язками з організованими злочинними угрупованнями дорослих.

За критерієм управління групою можна запропонувати декілька класифікацій, зокрема, залежно від наявності та ролі лідера групи злочинні угруповання неповнолітніх можна класифікувати на: угруповання з чітко вираженим лідерством одного з учасників; угруповання із ситуативним лідерством окремих членів групи.

Угруповання з чітко вираженим лідером. Безумовно, що в таких злочинних угрупованнях неповнолітніх фігура лідера є визначальною для особливостей їх структурної побудови, вибору базової злочинної

діяльності та тактики вчинення злочинів. Саме тому успіх виявлення та розслідування корисливо-насильницьких злочинів, учинених групами неповнолітніх, залежить від своєчасного виявлення та затримання саме лідерів злочинного середовища й нейтралізації їх злочинної діяльності. Можна підтримати позицію науковців, які відзначають, що лідери злочинних угруповань володіють добрими організаторськими здібностями, уміють швидко приймати рішення й оцінювати ситуацію, розподіляти обов'язки між членами злочинного угруповання та підкорювати їх своєму впливу. Особливо цінними якостями в кримінальній субкультурі середовища неповнолітніх є грубість, цинізм, винахідливість, авторитарність і жорстоке поводження навіть з членами своєї групи [1, 13]. Становлення лідерів – досить тривалий, еволюційний процес, що супроводжується деякими об'єктивними ознаками. Найчастіше, як свідчить слідча й судова практика, особа, яка генерує злочинні ідеї, згодом і здійснює їх, створюючи злочинні угруповання, поєднуючи функції лідера злочинної діяльності та організатора ОГ.

Наприклад, цього року в м. Чернігові було здійснено серію нападів на громадян міста - всього їх було чотири (на двох жінок і двох чоловіків). На потерпілих напали ззаду, починали їх бити, потім забирали мобільний телефон, прикраси та гроші. Два напади закінчилися смертю жертв. 16 лютого міліцією було затримано злочинців, чотирьох підлітків у віці від 12 до 17 років. Новозаводським районним судом Чернігова винесено вирок, яким підсудні визнані винними в скоєнні злочинів, передбачених статтею 115 (умисне вбивство) та статтею 187 (розбій) Кримінального кодексу України, призначено покарання у вигляді позбавлення волі на 10, 13 і 14 років. Характерним у діяльності цієї групи є те, що лідер брав участь у всіх епізодах. Причому він першим починав бити трьох з чотирьох жертв, наносячи їм удари дерев'яною битою і металевим розвідним ключем по голові (виділено нами).

Характерною особливістю лідерства в складних злочинних угрупованнях неповнолітніх є наявність "колективного лідера", тобто групи осіб (2-3 особи), які координують і спрямовують злочинну діяльність усієї групи. Як свідчить вивчення матеріалів кримінальних проваджень і аналітичних матеріалів оперативних підрозділів ОВС, склад "лідерської групи" є відносно стабільним, саме за їх участю вчиняється переважна більшість тяжких та особливо тяжких злочинів, що свідчить про їх підвищену кримінальну активність і намагання зайняти керівні позиції в структурі організованих злочинних формувань дорослих. Вище нами виокремлювались ознаки, які необхідні для лідера злочинного угруповання неповнолітніх. Водночас вивчення матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що лідером злочинної групи може стати нерозвинений підліток. У таких випадках відсутність

належних організаторських навиків, які необхідні для самоствердження та керівництва групою компенсуються жорстокістю та садистськими нахилами. У такому разі в структурі групи неповнолітніх виділяється неформальний лідер - "сірий кардинал", який фактично здійснює керівництво групою та координує її діяльність.

Як свідчить вивчення матеріалів практики, найстійкішими та найкраще керованими є угруповання неповнолітніх, якими управляють дорослі. Серед злочинних угруповань неповнолітніх зустрічаються типові випадки, коли один із членів групи є повнолітнім. Переважно це особа, яка тільки досягнула повноліття та залишається в структурі цієї групи у зв'язку з тим, що досягла повноліття будучи членом злочинного угруповання та її становлення як злочинця відбувалося в його структурі. У практичній діяльності правоохоронних органів зустрічаються випадки, коли повнолітні особи (як правило, молоді злочинці віком до 25 років), повернувшись з пенітенціарних установ створюють групу неповнолітніх злочинців корисливо-насильницької спрямованості. Крім того, іноді зустрічаються групи, створені повнолітніми, які вирішили залишити склад організованого злочинного угруповання дорослих у зв'язку з внутрішніми груповими конфліктами й відсутністю злочинної самореалізації. У такій моделі управління злочинним угрупованням неповнолітніх найнебезпечнішим є створення злочинної групи особою, яка неодноразово притягувалась до кримінальної відповідальності й відбувала покарання у виді позбавлення волі та створює злочинну групу для власної наживи й мінімізації можливості притягнення до кримінальної відповідальності. Водночас можна виділити й інші чинники, які спонукають повнолітніх злочинців до створення груп неповнолітніх корисливо-насильницької спрямованості, зокрема знайомство з групою за місцем проживання тощо.

Загалом, узагальнюючи наукові напрацювання вчених та практику роботи правоохоронних органів, можна виділити два види злочинних угруповань неповнолітніх корисливо-насильницької спрямованості, якими керує дорослий лідер:

- злочинні угруповання неповнолітніх, які створюються професійними злочинцями для реалізації своєї кримінальної стратегії;

- злочинні угруповання, які утворені стихійно, але взяті під контроль досвідченим злочинцем.

Також необхідно звернути увагу й на особливості структурно-функціональної побудови угруповань неповнолітніх з чітко вираженим лідером: збереження горизонтальної структури з одночасними тенденціями до централізації управління лідером; виокремлення після певного проміжку злочинної діяльності окремих учасників групи за відповідною злочинною спеціалізацією та вибір базової злочинної діяльності.

Угруповання з ситуативним лідерством окремих членів групи. Злочинні угруповання такого типу за своєю структурно-функціональною побудовою характеризуються горизонтальною структурою та простою формою мережевої організації. Узагальнення матеріалів практики дозволяє нам виділити ознаки таких угруповань: нестійкість і нечисленність групи; створення групи за ознакою спільного навчання чи праці; однакові вікові характеристики учасників угруповання; ситуативність злочинної діяльності; непостійність складу групи; відсутність у групі власних кримінальних комунікативних атрибутів; відсутність ієрархії; рівномірний розподіл

злочинних прибутків; відсутність спрямованих заходів щодо протидії правоохоронним органам.

Наступним критерієм для класифікації злочинних угруповань неповнолітніх є ступінь взаємозв'язку з організованими злочинними формуваннями дорослих, оскільки, як слушно відзначають дослідники, з феноменом організованої злочинності насамперед пов'язано цілеспрямоване втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність [2].

Аналізуючи особливості взаємозв'язків між злочинними групами неповнолітніх і дорослих, слушно послуговуватись дослідженнями кримінологів, якими це питання ґрунтовно проаналізовано [3]. Так, учені-кримінологи диференціюють такі взаємозв'язки на "генетичні" та "причинно-зумовлюючі". При цьому "генетичні" зв'язки вчені класифікують на:

- пенітенціарно-генетичні - взаємозв'язки між організованою злочинністю дорослих та неповнолітніх інтенсифікуються в місцях позбавлення волі, де неповнолітні зустрічаються з професійними злочинцями, засвоюють звичаї та правила кримінальної субкультури, установлюють стійкі злочинні зв'язки з дорослими злочинцями. Традиційно такий взаємозв'язок виникає у виховних колоніях, де організована злочинність через своїх представників із середовища неповнолітніх втягує підлітків у злочинну діяльність;

- ініціативно-генетичний - виникає у випадку, коли неповнолітні учасники ОЗУ прагнуть до "злочинної кар'єри" та вчинення тяжких корисливо-насильницьких злочинів з метою отримання максимальних прибутків. У такому разі неповнолітні злочинці самостійно здійснюють пошук контактів у кримінальному середовищі дорослих, входять до складу організованого злочинного угруповання як охоронці чи розвідники;

- примусово-генетичний взаємозв'язок. Такий тип відносин становить найвищу суспільну небезпеку, оскільки неповнолітні або втягуються в злочинну діяльність або в середовищі неповнолітніх цілеспрямовано створюються злочинні угруповання. У першому випадку злочинне угруповання дорослих ініціативно втягує окремі категорії неповнолітніх у злочинну діяльність з метою: виконання окремих дій під час учинення злочину (як правило, забезпечувального характеру); використання родинних зв'язків неповнолітніх для забезпечення безпеки своєї злочинної діяльності.

Своєю чергою причинно-зумовлюючий взаємозв'язок набуває стійких форм у зв'язку з розповсюдженням організованої злочинності та толерантним сприйняттям її з боку значної кількості соціуму, що робить таку діяльність привабливою для неповнолітніх.

Крім того, поряд з наведеними видами кримінологами виділяється й "фізичний" зв'язок між організованою злочинністю дорослих і неповнолітніх за такими видами:

- опосередковано-фізичний зв'язок, який виникає, коли організована злочинність, не розкриваючи своїх істинних мотивів, використовує неповнолітніх у своїй злочинній діяльності. Наприклад, така форма зв'язків має місце у випадках, коли представники організованої злочинності під різними приводами через авторитетних у середовищі неповнолітніх раніше судимих осіб, знайомих дорослих надають поради лідерам злочинних груп неповнолітніх щодо алгоритмів злочинної діяльності в конкретних випадках, а також коли раніше судимі, які мають досвід діяльності в організованих злочинних групах дорослих, утративши або свідомо не відновлюючи

зв'язок з ними, створюють під своїм керівництвом організовану групу підлітків;

- жорстко-фізичний зв'язок використовується організованими злочинними групами дорослих у випадках, коли їхні представники використовують уже "рекрутованих" до своїх лав неповнолітніх для виконання підсобних функцій, також, коли дорослі через втягнутих до своїх лав організаторів, керівників антигромадських угруповань неповнолітніх використовують їх (які, як правило, не знають про це) у своїх цілях. Така форма зв'язку реалізується й тоді, коли представники дорослої організованої злочинності самі керують уже створеними ними групами неповнолітніх, нав'язуючи їм свій спосіб життя, порядки, організовуючи вчинення злочинів та інших протиправних діянь за вказівкою або для досягнення цілей дорослої організованої групи. Тобто, на відміну від "примусово-генетичного" зв'язку, "жорстко-фізичний" включається вже після реалізації "примусово-генетичного", тобто це процес використання неповнолітніх у діяльності організованої злочинної групи дорослих вже після їх втягнення в цю групу.

Окремою формою зв'язків, що виділяється дослідником, є "інформаційний" зв'язок, який реалізується організованою злочинністю по-різному залежно від місця її функціонування, суб'єктів і способів передачі ідеології злочинної діяльності. У контексті цього вчені виділяють:

- "пенітенціарно-інформаційний" зв'язок, коли ідеологія організованої злочинності передається в умовах місць позбавлення волі;

- "безпосередньо-інформаційний" зв'язок здійснюється через носіїв ідеології організованої злочинності, тобто при безпосередньому контакті представників організованої злочинності з неповнолітніми;

- "пропагандистсько-інформаційний" зв'язок реалізується через різні джерела масової інформації, тюремну субкультуру, яка існує в окремих верствах населення. Причому сама ідеологія організованої злочинності за своїм змістом відрізняється від просто ідеології злочинного життя, тюремної "романтики". В її основі - опора на сильну, розумну особистість, яка вміє організувати добре структуроване, згуртоване гнучке угруповання.

З урахуванням викладеного, а також матеріалів практики, з метою оптимізації виявлення та розслідування злочинів цієї категорії за цим критерієм можна виокремити види злочинних угруповань неповнолітніх: угруповання, діяльність яких повністю координується ОЗГ; угруповання, які ситуативно взаємодіють з ОЗГ.

Так, опитування працівників правоохоронних органів дозволяє говорити про наявність особливих взаємовідносин між злочинними угрупованнями неповнолітніх і кримінальними групами дорослих. Аналіз практики дозволяє виділити дві форми взаємозв'язків між злочинними угрупованнями неповнолітніх та організованими злочинними групами дорослих:

- використання злочинних груп неповнолітніх для вчинення окремих злочинів під керівництвом професійних злочинних угруповань. У літературі неодноразово підкреслювалось, що діяльність неформальних груп молоді часом потрапляє під пильну увагу "авторитетів" злочинного середовища, рецидивістів, які придивляються до найбільш зухвалих, таких, що не раз скоювали правопорушення, членів таких груп з тим, щоб втягнути їх у злочинну діяльність, констатувалася наявність у

деяких подібних групах свого "статусу", запозиченого з кримінального середовища, існування жорсткої ієрархії взаємостосунків, лідера, напряду пов'язаного зі злочинним світом [4, 43];

- включення неповнолітніх злочинців, які набули значного злочинного досвіду, для поповнення рядів організованої злочинності.

У першому випадку можна виділити такі напрями використання членів злочинних угруповань неповнолітніх у злочинній діяльності під керівництвом професійних та стійких ОЗУ:

- вчинення незначних правопорушень або злочинів невеликої та середньої тяжкості для відволікання уваги правоохоронних органів від злочинів, учинених ОЗУ (такий підхід є актуальним, оскільки для представників правоохоронних органів згідно з директивними документами боротьба зі злочинністю неповнолітніх є пріоритетним завданням);

- участь у вчиненні тяжких злочинів, під час яких неповнолітні виконують забезпечувальну (допоміжну) функцію, зокрема кримінальна розвідка, пособництво, приховання злочинів тощо. У літературі відзначалася значна зацікавленість організованих злочинних угруповань у залученні до власної злочинної діяльності саме підлітків, зокрема, наприклад, наводилися дані про те, що в Москві в 1989 році кожен п'ятий рекетир був віком до вісімнадцяти років [5, 15], вплив організованої злочинності на розвиток молодіжних угруповань бандитської спрямованості [6, 34], використання неповнолітніх злочинними угрупованнями як активних учасників злочину, оскільки є підстави вважати, що їм "нічого не буде", що врешті-решт підтверджується прикладами з практики [7, 23], наводилася думка американських кримінологів про те, що підліткові банди є одним із джерел організованої злочинності [8], констатувалося виявлення криміногенних молодіжних угруповань майже в усіх регіонах [7, 24].

Крім того, вивчення практики роботи правоохоронних органів свідчить, що злочинні угруповання неповнолітніх також використовують стійкі зв'язки з організованою злочинністю для вирішення проблемних питань, які виникають у діяльності групи, зокрема:

- отримання інформації про "перспективні" об'єкти злочинного посягання, що дозволяє отримати максимальну вигоду в результаті вчинення злочину;

- усунення конкуруючих злочинних угруповань і створення своєї "монополії" на вчинення окремих видів злочинів на відповідній території;

- посилення свого авторитету в кримінальному середовищі і, як наслідок, участь окремих членів злочинних груп неповнолітніх у прийнятті стратегічних рішень щодо форм і напрямів злочинної діяльності, розподілу сфер впливу на відповідній території;

- захисту від правоохоронних органів (від використання юридичної допомоги кваліфікованих юристів до використання корумпованих зв'язків організованих злочинних угруповань дорослих);

- для матеріальної та моральної підтримки членів угруповання в місцях позбавлення волі.

Характерні особливості притаманні злочинним угрупованням неповнолітніх, які ситуативно взаємодіють з організованими злочинними угрупованнями дорослих. Як свідчить вивчення матеріалів практики, така "співпраця" характерна для нестійких груп, які тільки розпочинають злочинну діяльність, та злочинних угруповань злочинців-

гастролерів. Загалом можна виділити декілька форм такої співпраці:

- отримання "дозволу" на здійснення злочинної діяльності на певній території. У цьому випадку ОЗУ дорослих не здійснюють впливу на подальшу злочинну діяльність групи неповнолітніх. Проте, як свідчить практика, не втручаючись у процес безпосередньої злочинної активності, організована група дорослих тримає під "наглядом" угруповання неповнолітніх, яке в разі можливих загроз злочинній діяльності ОЗУ поглинається ОЗУ чи знищується;

- вирішення конфліктних ситуацій, які виникають у злочинній групі неповнолітніх.

Підсумовуючи викладене, необхідно звернути увагу на те, що запропонована класифікація не є вичерпною, але може бути використана практичними працівниками для: вибору тактики організації оперативно-розшукових заходів профілактичної спрямованості та з виявлення таких груп, а слідчими - для висунення типових слідчих версій і вибору тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Література

1. Олешкевич В.И., Александров Ю.К. Малолетка (социально-психологическое устройство воспитательной колонии) // *Личность, культура, общество*. - 2000. - Т. II. - Вып. 2(3). - С. 13-17.

2. Побегайло Э.Ф. Понятие организованной преступности и совершение уголовного законодательства в сфере борьбы с ней // *Проблемы уголовно-правовой борьбы с преступностью*. - М., 1992. - Щит и меч. - 1995. - 129 с.

3. Плешаков В.А. Криминологическая безопасность и ее обеспечение в сфере взаимодействия организованной преступности и преступности несовершеннолетних: дис... доктор. юрид. наук.:12.00.08. - М., 1998.

4. Овчинский В. Нетрадиционные группы молодежи / В. Овчинский // *Сов. юстиция*. - 1998. - № 4. - С. 43-44.

5. Овчинский В. Подростковая преступность в Москве / В. Овчинский // *Сов. юстиция*. - 1990. - № 17. - С. 14-15 (С. 15).

6. Гуров А.И. От эмоций к фактам (взгляд на проблему организованной преступности) / А.И. Гуров // *Сов. законность*. - 1988. - № 10. - С. 33-36.

7. Подольная Н. Доказывание по делам о преступлениях организованной группы / Н. Подольная // *Сов. юстиция*. - 1990. - № 2. - С. 23-24.

8. Картавцев В. Организована злочинність у США (за матеріалами дослідження американських криминологів) / В. Картавцев, Д. Савченко // *Рад. право*. - 1990. - № 6. - С. 48-52.

І.Л. Калімбет.,
здобувач Міжнародного
гуманітарного університету

Надійшла до редакції: 28.11.2014

УДК 343.102:343.915

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТАКТИКИ СЛІДЧИХ ДІЙ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Ковальова О. М.

У даній науковій статті висвітлюються основні особливості тактичних дій працівників органів внутрішніх справ, що застосовуються при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми особами.

Ключові слова: кримінальне провадження, тактичні дії, методика розслідування, неповнолітні особи, органи досудового розслідування, злочин, тактика розслідування.

В данной научной статье освещаются основные особенности тактики следственных действий работников органов внутренних дел, применяемые при расследовании правонарушений, совершенных несовершеннолетними лицами.

Ключевые слова: уголовное производство, тактические действия, методика расследования, несовершеннолетние лица, органы досудебного расследования, преступление, тактика расследования.

In this scientific article highlights the main features of tactical police officers used in the investigation of crimes committed by minors.

Keywords: criminal proceedings tactical actions, methods of investigation, minors, pre-trial investigation, crime, investigation tactics.

Соціальна політика держави стосовно неповнолітніх

спрямована, насамперед, на зменшення впливу на них негативних явищ, які виникають під час реформування суспільства. Але незважаючи на певні позитивні зрушення, рівень злочинності серед неповнолітніх залишається дуже високим. Особливе занепокоєння викликає ситуація зі вчиненням неповнолітніми злочинів. Вагомого значення в цьому контексті набуває науково-методичне забезпечення (а саме висвітлення існуючої та запровадження нової методики й алгоритмів тактичних дій працівників органів внутрішніх справ) діяльності органів досудового розслідування щодо розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми особами.

Зважаючи на це, метою статті є визначення особливостей методики та алгоритмів проведення тактичних дій органами досудового розслідування під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми особами, визначення певних тонкощів, на які слід звернути увагу слідчому під час виконання покладених на нього службових обов'язків.

Окремі аспекти визначення особливостей здійснення тактичних дій працівників ОВС при розслідуванні кримінальних проваджень, учинених неповнолітніми особами, досліджувалися в працях Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, І.О. Возгріна, А.Ф. Волобуєва, В.К. Гавло, В.І. Громова, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічова, В.Г. Лукашевича,

© О.М. Ковальова, 2014